

חנן אשל ורועי פורת

מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא

קובץ שני

מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפיגרפיה

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

Hanan Eshel and Roi Porat

Refuge Caves
of the Bar Kokhba Revolt

Second Volume

Israel Exploration Society

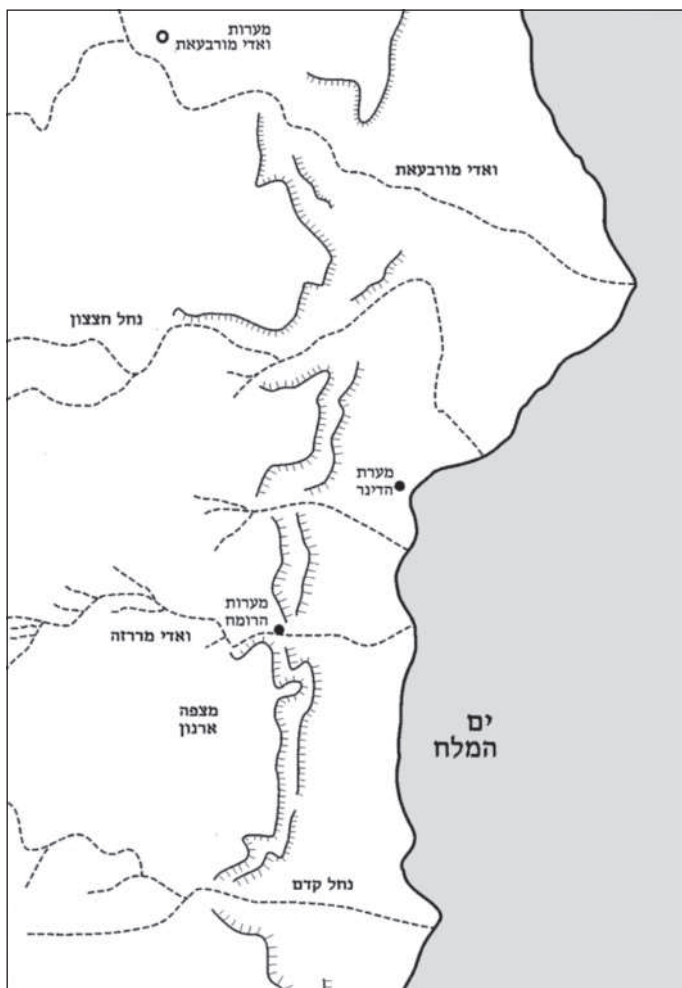

Jeselsohn Epigraphic Center
of Jewish History

מערת הדינר – נקודת תצפית של לוחמי מרד בר-כוכבא על חוף ים-המלח

רועי פורת, חנן אשל ועמוס פרומקין

מערת הדינר היא מערה בינונית בגודלה הנמצאת כשני קילומטר מדרום לשפך נחל חצצון (איור 1). שם המערה ניתן לה בשל דינר כסף שנמצא בה. המערה נמצאת במדרגה העליונה במדרגות הקונגלומרט מתצורת דרגה, המכסה באזור זה את השליש התחתון של מצוק

איור 1: מפת איתור
מערת הדינר

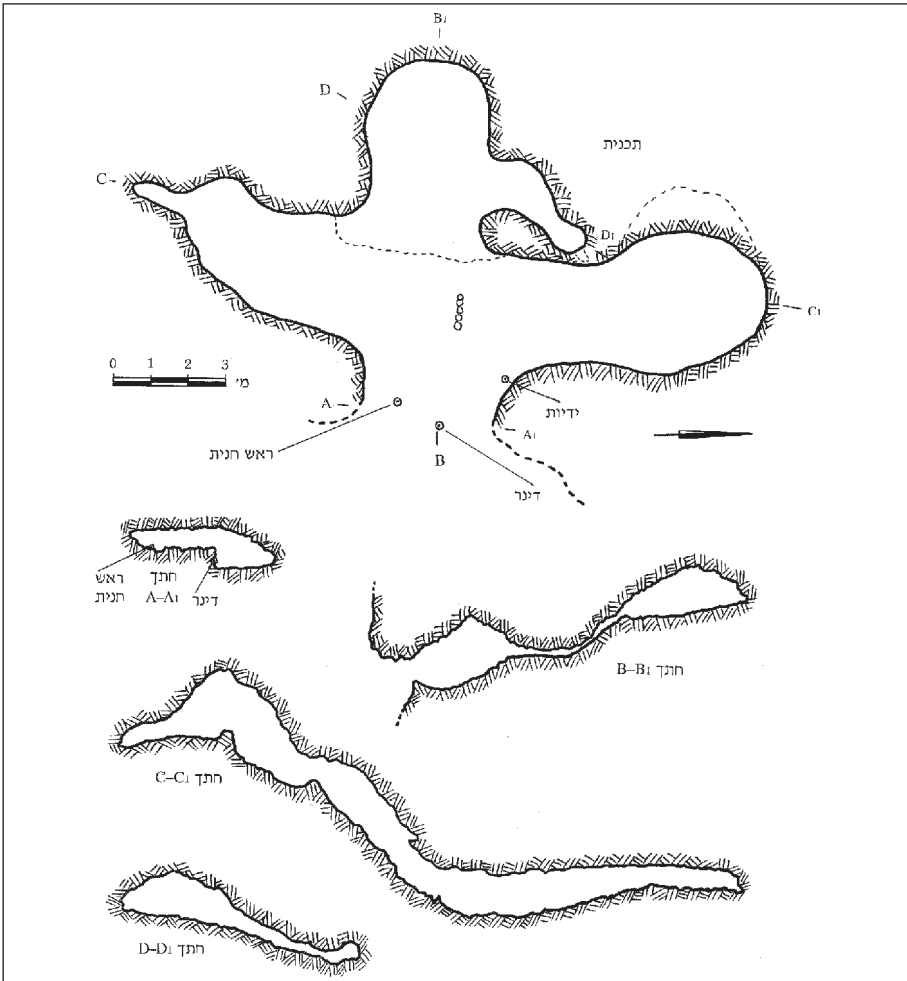
איור 2: צילום אוויר אלכסוני של אזור מערת הדינור

ההעתקים (נ"צ 18737/10650, איור 2). במערה שלושה חללים עיקריים ומספר מחילות נמוכות. פתח המערה רחב ונמוך, והכניסה דרכו נוחה בחלקו הצפוני, ואילו בחלקו הדרומי מצויה טראסה. זוהי טראסה טבעית בעיקרה, אשר בראשה הונחו בעבר מספר אבנים בינוניות כדי להגביה ולצמצם את פתח המערה (איורים 3-4). חלל המערה הצפוני הוא המרכזי והנוח, מידותיו כ- 8×3 מ' וגובהו 1-1.5 מ' (בחלקו הצפוני). בחלקו הדרומי של החלל המרכזי נמצא קיר קדום, המפריד בין חלל זה לחלל המערה הגבוה הנמצא מדרום. קיר טראסה זה נבנה כפי הנראה לשם פילוס משטח חיים במעלה המערה. צמוד לו נערכה חפירת שוד מצומצמת בהיקפה. חלל המערה הדרומי עולה בתלילות אל חדר קטן וגבוה, שבקצהו מחילה קצרה ונמוכה. בחלל המערבי של המערה ישנו חדרון נוח ומחילה קצרה ונמוכה, הנמשכת ממנו לכיוון צפון. חלל זה מופרד מן החלל הצפוני על-ידי מפולת אבנים, המקשה את המעבר ביניהם.

איור 3: פתח מערת הדינר

איור 4: התכנית והחתיכים של מערת הדינר עם ציון הנקודות שבהן נמצאו הממצאים

הממצאים

במהלך הסקר שערכנו בשנת 2001 במערת הדינר לא נמצאו כלל חרסים או כל ממצא אחר בשטח המערה, ואולם סמוך לפתח המערה התגלו מספר חפצים מימי מרד בר-כוכבא:¹ (1) דינר כסף נמצא צמוד לטראסה שנבנתה בחלקו הדרומי של הפתח (איור 5). הדינר הוטבע מחדש על-ידי המינהל הבר-כוכבאי בשנה השלישית למרד (כאמור, על שמו נקראה המערה "מערת הדינר"); (2) בחלקו הדרומי של הפתח נמצא ראש חנית דו-כנפי מברזל (איור 6); (3) שתי ידיות עץ של כלי מתכת נמצאו על-גבי דרגש שיצרו אבני מפולת בצמוד לקיר הכניסה הצפוני, כשני מטרים ממערב לפתח (איור 7). כלי ברזל מחודד נמצא במערה קטנה (מס' 66) הנמצאת כ-50 מ' מצפון למערת הדינר באותה מדרגת קונגלומרט (נ"צ 18735/10655, איור 2: 6).

איור 5: הדינר שנמצא במערת הדינר

להלן פרטים על הדינר (איור 5):
 צד א: אשכול ענבים והכתובת: שמעון
 צד ב: כינור בעל שלושה מיתרים
 והכתובת: לח[ר]ות ירושלם.²
 כסף, 29 מ"מ, 2.21 גר',
 למטבע זהה, ראו: Mildenberg, 1984,
 264-265, no. 181

מעטים הם מטבעות הכסף הבר-כוכבאיים שהתגלו בחפירות מדעיות. רוב מטבעות הכסף התגלו על-ידי שודדי עתיקות (זיסו ואשל, תשס"א). בספרו של ליאו מילדנברג על מטבעות

איור 6: ראש חנית ממערת הדינר, והמרצע ממערה 66 הסמוכה

1 בסקר שנערך במערת הדינר השתתפו: ת' שדה, נ' אנטבי וט' פם.
 2 לכינור יש תיבת תהודה מעץ ואילו תיבת התהודה לנבל עשויה עור. שני הכלים מופיעים על מטבעות מרד בר-כוכבא. הנבל מופיע על מטבעות ברונזה, ואילו הכינור מופיע גם על דינרים וגם על מטבעות ברונזה (ראו: אשל, תשס"ו).

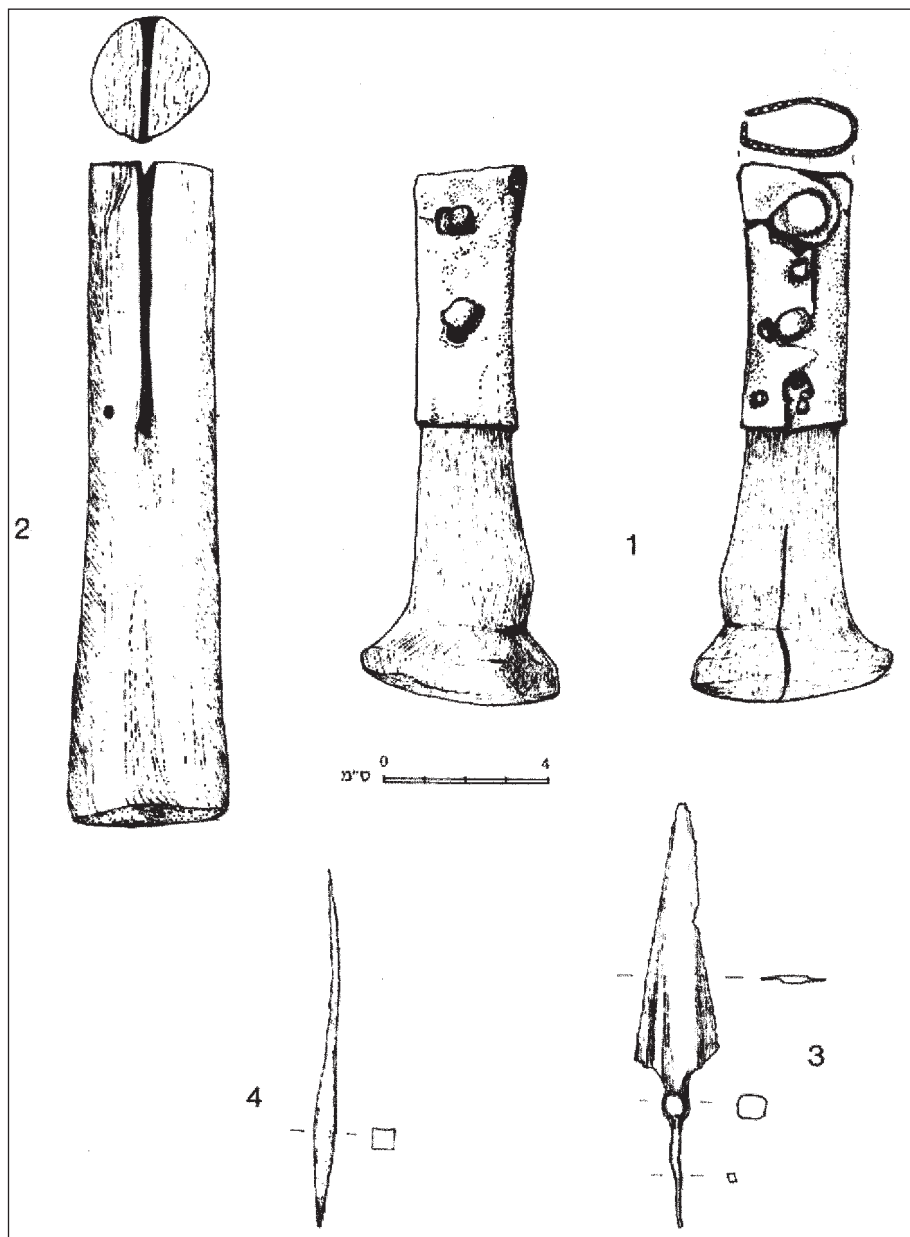
איור 7: ידיות העץ ממערת הדינר

מרד בר-כוכבא, תועדו כ-4,000 דינרים (Mildenberg, 1984). דינרים בר-כוכבאיים התגלו במערות ואדי מורבעאת, בהרודיון, בקומראן, בראסם יתיר, בחורבת עקד, במערה ממזרח ליישוב כרמל, בחורבת עתרי ובמערת צבר (זיסו ואשל, תשס"א, 21-23; Porat et al., 2006). ראו כעת את הדיון להלן (בספר זה) במטבעות שנמצאו במערת התאומים.

ראש החנית שנמצא במערת הדינר עשוי מברזל, אורכו 103 מ"מ, משקלו 12.43 גרם, והוא מורכב מתקע, מבליטה אגסית ומלהב דר-כנפי (איור 6: 1 ולוח 1: 3). אורכו של התקע 24 מ"מ. בחיבור שבין התקע לחוד ישנה בליטה אגסית שאורכה 9 מ"מ. אורך הלהב 72 מ"מ ורוחבו המרבי 30 מ"מ. הלהב של ראש החנית עוצב כך ששתי כנפיו אינן נמצאות באותו מישור. מבנה זה נועד ליצור תנועה סיבובית בעת מעוף החנית. ראש חנית דומה התגלה במערות ואדי מורבעאת (de-Vaux, 1961, 35-36, fig. 9:4, pl. 9:8).

במערת הדינר נמצאו שתי ידיות עץ, שהתגלו ללא גוף הכלים שאליהם הן היו מחוברות (איור 7 ולוח 1: 2-1). ידיות דומות התגלו במערת האיגרות, יחד עם המטמון שבו נשמרו תעודותיה של בבתא בת שמעון (ידין, תשל"א, 151-153). אחת מהידיות ממערת הדינר נמצאה עטופה בחישוק מתכת, אשר שימש כפותה לכלי ברזל; החישוק עטף את חלקה העליון של הידית וחובר לעץ בשני מסמרים. אורכה של הידית 128 מ"מ, רוחב בסיסה 49 מ"מ, אורך תפס המתכת 62 מ"מ ומשקלה 80.83 (לוח 1: 1). ידית זו שימשה כנראה כידית מגל; ידית זהה נמצאה במערת האיגרות, כשהיא מחוברת ללהב מגל באמצעות שני מסמרי ברזל שראשם מעוף (ידין, תשכ"ג, 88-91 מס' 30; על החיבור בין הניצב ללהב במקורות חז"ל ראו: שפרבר, תשנ"ד, 148). כלי פותה היו נפוצים בתקופה זו בארץ-ישראל וברחבי האימפריה הרומית (ראו דוגמאות רבות אצל: Petrie, 1917; וכן: פיניצי, תשמ"ה, 121-123).

הידית השנייה ממערת הדינר נמצאה מונחת סמוך לידית הראשונה. זוהי ידית ארוכה וצרה יותר, אורכה 160 מ"מ, קוטרה המרבי 40 מ"מ, קוטרה המזערי 30 מ"מ ומשקלה 121.26 גרם (לוח 1: 2). לשם אחיזת הלהב נוסר בידית זו חריץ באורך 65 מ"מ וברוחב 4 מ"מ. ארבע

לוח 1: הממצאים ממערת הדינר

ידיות סכינים דומות נמצאו במערת האיגרות (ידין, תשכ"ג, 87-90 מס' 24-27). ייתכן שהעובדה שבמערת הדינר נמצאו ידיות העץ ללא חלקי המתכת של גוף הכלים, מעידה על כך שחלקי המתכת פורקו מהם עוד בתקופה קדומה, אולי במטרה להשתמש במתכת ליצור כלי נשק (על ייצור ואיסוף כלי נשק על-ידי המורדים ראו: אופנהיימר, תש"ם, 12). כלי הברזל שנמצא במערה מס' 66 הסמוכה התגלה בעפר שבקרקעית המפלס התחתון של המערה. זהו כלי מאורך, בעל חתך מרובע וחודים שונים בשני קצותיו; אורכו 86 מ"מ ורוחבו המרבי 5 מ"מ (איור 6: 2 ולוח 1: 4). כלי זה שימש כנראה כמרצע או כמקדח; בצידו האחד חוברת על-פי רוב ידית עץ קטנה, וצידו האחר, המוארך והמחודד יותר, שימש לניקוב חורים. המרצע נפוץ ככלי לעיבוד עור, ובמידת מה ניתן היה להשתמש בו גם לעבודות עץ (פינצי, תשמ"ה, 152-153, 161-162). מרצע זה נזכר במקורות חז"ל כ"מרצע מיוחד של מתכת..." (בבלי, שבעות, ד, ע"ב; בבלי, בכורות, לז, ע"ב, נא, ע"א). על-פי כלים דומים, אשר נמצאו במערות ובאתרים נוספים במדבר יהודה, דומה שיש לתארך כלי זה לתקופה הרומית הקדומה. במערת הר-ישי נמצא מרצע זהה, שתוארך על-ידינו לתקופת מרד בר-כוכבא. מרצע דומה התגלה במערת האימה, אך אהרוני סבר כי זהו ראש חץ או ראש כידון (אהרוני, תשכ"ב, 168, לוח יג 1 באמצע). מרצע נוסף נמצא במערת העורות הנמצאת כשלושה קילומטרים מצפון לקומראן (יתאח ועמיתים, תשס"ב, 182-183, איור 15: 3 בעמ' 183). כלים דומים נמצאו גם במצדה, ומקובל על חוקרי מצדה כי כלים אלו אינם כלי נשק, אלא שימשו כמרצע או מקדח (שטיבל, בע"פ; למקבילות נוספות ראו: Manning, 1989, pl. 10-12).

דיון וסיכום

מערת הדינר אינה דומה לרוב מערות המפלט, שהן מערות גדולות יחסית (או מכלול של מספר מערות בינוניות) וקשות לגישה (אשל ועמית, תשנ"ט, 13-16). בזכות מיקומה, גודלה והגישה הנוחה אל המערה, היא שימשה במהלך ההיסטוריה רועי צאן, עוברי אורח ובעלי-חיים, אשר השאירו בה את חותמם. שרידי כלי הנשק והדינר מימי מרד בר-כוכבא אשר התגלו במערה, מעידים על פעילות מורדים אשר שהו בה, כנראה זמן קצר, בשלהי המרד. הנחתנו בדבר זמן שהותם של המורדים במערה נובעת בן היתר מהיעדרם המוחלט של חרסים ממערת הדינר וממערות הסמוכות לה, וגם מהיעדרם של חפצי יום-יום שהיו נפוצים במערות המפלט מתקופת בר-כוכבא (כגון שרידי אריגים, מקלעות, שברי כלי זכוכית, שרידי מזון וכדומה). היעדרם של אלה מעיד כפי הנראה כי הפעילות אשר התרחשה במערה זו בתקופת מרד בר-כוכבא שונה מהפעילות המוכרת משאר מערות המפלט.³

3 ישנה האפשרות, אם כי סבירותה נמוכה, שהיעדר ממצא נוסף במערת הדינר נובע ממגבלות הסקר הארכיאולוגי; קרקעיתה של המערה נמצאה כמעט בלתי מופרעת, והיא מכוסה בחלקה באבני מפולות ובשכבת עפר עבה המכילה הפרשות של בעלי-חיים. עובדה זו אינה מאפשרת בשלב זה להסיק מסקנות מוחלטות לגבי אופי הפעילות הקדומה במערה. מצב דומה היה במערת הר-ישי בטרם חפירתה. חפירת בדיקה עתידית באזור הטרסה הפנימית של מערת הדינר תוכל להכריע בסוגיה זו וכן להוסיף מידע על הפעילות בימי קדם במערה.

הגישה למערת הדינר נוחה לבאים מחוף ים-המלח (המרחק האווירי מחוף האגם הנוכחי הוא כ-300 מ' והפרש הגובה פחות מ-200 מ') וממניפת הסחף של נחל חצצון. האזור שלמרגלות המערה נשלט היטב מפתח המערה, והוא מעין "צוואר בקבוק" לדרך החוף העולה ממניפות הסחף של ואדי מורבעאת ונחל חצצון. קטעים מהדרך אשר עברה לאורך חוף ים-המלח בתקופה הנדונה (פורת, תשס"ז), נצפים מפתח המערה; כך קטע הדרך העוברת על-גבי מניפת הסחף של נחל חצצון ונמשכת דרומה. בחוף ים-מלח שלמרגלות המערה, בדרומה של מניפת הסחף של נחל חצצון, נמצא מפרץ נוח לעגינת כל שיט. זהו המעגן הדרומי ביותר בסדרת המעגנים שמצפון לעין-גדי שבו ניתן לעגון בנוחות, מאחר שרצועת החוף שבין עין-גדי למקום זה סלעית והמים בה עמוקים (אלמוג ואשל, תשט"ז, 64). אזור מניפות הסחף של הנחלים מורבעאת וחצצון הוא גם הנקודה האחרונה בה הבאים מצפון יכלו לעלות בנוחות לרמת המדבר (ולאזור מערות ואדי מורבעאת), בנקב תראבה ובנקב חמר (ראו עליהם: הראל, תשכ"ז, 183-184; שלם, תשכ"ח, 56; אילן, תשל"א, 287-293; מרקוס, 1986, 34-35, 65-66, 86). אם כן, מבחינה אסטרטגית יש בחסימת הדרך בנקודה זו, וגם בשליטה על המעגן הזה, משום הגנה מצפון על היישוב בעין-גדי ועל הפליטים אשר מצאו מסתור במערות המפלט שבמצוק ההתקיים שמצפון ליישוב (מערות הרומח, מערת הסלודורה, מערות התאנים, מערות צבר ומערות הר-ישי).

שרידי כלי נשק נמצאו סמוך לפתח של מערת הדינר, שם התקיימה עיקר פעילותם של לוחמי בר-כוכבא. ייתכן כי כלי נשק אלה הושארו במערה במכוון על-ידי הלוחמים היהודיים, אשר החליטו לעזוב את אזור הלחימה או להסגיר את עצמם לידי הרומאים כשהם תמימים למראה. מאידך, אין לשלול את האפשרות כי הם אבדו או נשכחו במערה. כמו-כן, פירוקם האפשרי של להבי הסכין והמגל מידידות העץ שנמצאו במערה, בזמן המרד, הוא גורם סביר לכך שהידידות נותרו במערה.

לסיכום, נתוניה הפיזיים של מערת הדינר, וכן הממצא הארכיאולוגי שהתגלה בה, תומכים באפשרות כי היא שימשה את לוחמי מרד בר-כוכבא כעמדת תצפית ומארב, שבה שהו מספר קטן של לוחמים במהלך תקופה קצרה בשלהי ימי המרד, וממנה יצאו אולי ללוחמת גרילה כנגד חיילי האויב שהלכו בדרך שלחוף ים-המלח. כמו-כן, מתקבל על הדעת שמערה זו שימשה גם כמקום מסתור זמני מפני הרומאים. לדעתנו, פעילותם של לוחמי בר-כוכבא במערת הדינר היא חלק ממערך הגנה אזורי רחב של המורדים בשלהי המרד, כפי שעולה גם מעדויות נוספות שנמצאו באזור שפך נחל קדרון ובאזור קומראן.

רשימת מקורות

- אהרוני י', תשכ"ב;
 "מחנה ב' – מערת האימה", **ידיעות**, כו, עמ' 159-173.
 אופנהיימר א', תש"ם;
 "מרד בר-כוכבא – יחודו ומחקרו", א' אופנהיימר (עורך), **מרד בר-כוכבא**, ירושלים, עמ' 9-21.
 אילן צ', תשל"א;
מדבר יהודה, תל-אביב.
 אלמוג י' ואשל ב"צ, תשט"ז;
חבל ים-המלח, תל-אביב.

- אשל ח', תשס"ו;
 "על נבל וכינור: הערה על מטבעות הברונזה הבר-כוכבאיים", מ' מור, ג' פסטור, י' רונן וי' אשכנזי (עורכים), **לאוריאל, מחקרים בתולדות ארץ-ישראל בעת העתיקה**, ירושלים, עמ' 29-40.
- אשל ח' ועמית ד', תשנ"ט;
 "אופיין של מערות המפלט במדבר יהודה", ח' אשל וד' עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא**, תל-אביב, עמ' 13-21.
 הראל מ', תשכ"ז;
 "מדבר יהודה – נתיבותיו ומסילותיו", **ידיעות**, לא, עמ' 172-188.
 זיסו ב' ואשל ח', תשס"א;
 "מטבעות מרד בר-כוכבא, עדכון גיאוגרפי: מה נתחדש בעשרים השנים האחרונות (1980-2000)?", ח' אשל וב' זיסו (עורכים), **חידושים בחקר בר-כוכבא**, רמת-גן, עמ' 17-40.
 ידין י', תשכ"ג;
הממצאים מימי בר-כוכבא ממערת האיגרות, ירושלים.
 ידין י', תשל"א;
החיפושים אחר בר-כוכבא, ירושלים.
 יתאח מ', קס י' ובן חיים ר', תשס"ב;
 "אזור X; סקר וחפירות במערות שבמצוק העתקים מדרום לצומת אלמוג וממערב לקלי"ה", **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ' 175-186.
 מרקוס מ', 1986;
מדבר יהודה הצפוני, סקר נוף ומסלולי טיול, ירושלים.
 פורת ר', תשס"ז;
 "הדרך לאורך חוף ים המלח בין קומראן לעין-גדי בימי הבית השני", **קתדרה**, 121, עמ' 5-22.
 פינצי י', תשמ"ה;
חרושת העץ בתנ"ך לאור הממצא בארצות המקרא ובספרות חז"ל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
 שלם נ', תשכ"ח;
מדבר יהודה, ירושלים.
 שפרבר ד', תשנ"ד;
תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, כרך א, ירושלים.

Manning W.H., 1989;

Catalogue of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum, London.

Mildenberg L., 1984;

The Coinage of the Bar Kokhba War, Aarau, Frankfurt and Salzburg.

Petrie W.M.F., 1917;

Tools and Weapons, London.

Porat R., Eshel H. & Frumkin A., 2006;

"Two Groups of Coins from Ein-Gedi", *INJ*, 15, pp. 79-86.

de-Vaux R., 1961;

"Archéologie", P. Benoit, J.T. Milik & R. de-Vaux (eds), *Les Grottes de Murabba'at*, (DJD, 2), Oxford, pp. 3-63.